

Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 735 с. 7. Недзельська. Ю. Спосіб життя православного віруючого / Ю. Недзельська // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 46. – С. 135–146.

Volodymyr Havryliuk

FEATURES OF UKRAINIAN ORTHODOX RELIGIOSITY: PERSONAL AND COMMUNAL EXPRESSIONS

In the article analises the situation in the religious area of the country, the study of believers' behavior motives, and detection of features of their religion.

Key words: *religion, Ukrainian religiosity personal and common expressions, humanistic orientation ritual.*

Ірина Булига (м. Рівне)

СУЧАСНИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ВІРУЮЧИЙ ВОЛИНІ: СПРОБА РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ

У статті проаналізовано типологізацію форм православної релігійності, появу якісно нового феномену релігійного життя Волині – віруючих «нового типу», «нових православних».

Ключові слова: *новий віруючий, традиційний віруючий, православна традиція, трансформація.*

Швидкість сучасних соціальних трансформацій спричиняють зміни у людській свідомості. Релігійні процеси невіддільні від суспільних, що у свою чергу призводить до дискусії стосовно ролі релігії у суспільстві та окремо взятої людини. Нова соціокультурна реальність, процеси світової глобалізації, наслідки науково-технічного прогресу, зрештою криза європоцентристської цивілізації, що спирається на іудео-християнську традицію, секулярні процеси зумовлюють трансформацію релігійної свідомості у наш час.

Як наслідок, з одного боку, релігійний традиційний світ, з іншого – постмодерний, породжують перехід від традиційних форм життя до сучасних. Відповідно формуються групи «нових» і «традиційних» віруючих. Саме ж трактування «новий тип віруючого» набуває у нашому контексті особливого значення, оскільки стосується конкретної релігійної традиції, зокрема православ'я, та досліджується у контексті релігійної ситуації сучасного Волинського регіону.

Питання про те, наскільки релігійність сучасних православних віруючих відрізняється від традиційної, залишається доволі дискусійним. Зрештою, посеред наукової спільноти триває суперечка стосовно трактування пострадянського релігійного відродження як повернення до традиції чи як формування «нового православ'я» і відповідно «нового типу» віруючих.

У структурі типології орієнтації релігійної особистості покладені два критерії: свідомість та поведінка. Беззаперечним є той факт, що на початок XXI ст. релігійна свідомість набула своїх особливих рис. У цьому ж контексті зауважимо, що сучасний стан релігійної свідомості українців, відтак і волинян, вітчизняні науковці характеризують двозначно. З одного боку, як релігійну свідомість, характерними рисами якої є відкритість, адогматичність, демократичність, гнучкість, індивідуалістичність тощо, а з другого – такою, що відзначається духовною ентропією, еkleктикою, невизначеністю, фрагментарністю, популізмом, конформізмом [3, с. 134]. Зрештою, ця розмитість релігійної свідомості свідчить про складність та неоднозначність релігійних процесів, що відбуваються в Україні в цілому та Волині зокрема.

Також релігійна поведінка (дотримання конфесійно-формалізованих вимог, обрядів, церемоній, участь у соціальній, просвітницькій, благодійницькій діяльності релігійної спільноти) зазнає змін. З одного боку, релігійну поведінку православного-віруючого Волині активізує психологічний клімат, коли «церковність» набуває рис соціально легітимізованої і заохочуваної поведінки людини. З іншого ж боку,

сучасний православний віруючий (причому таких є більшість у кількісному відношенні) не докладає жодних зусиль для регулярного відвідування храму, молитви, погано знає церковне учення. Його віра еклектична та номінальна. Причому перехід у групу традиційних віруючих з-поміж цієї когорти є малоімовірним та нечисельним і не показує вагомих змін у релігійній ситуації регіону.

Характерно, що, згідно з нашими спостереженнями, мотиви цієї групи віруючих відвідин храму полягають у констатації: «Йду до храму, бо свято», «Йду до храму, бо так потрібно», «Йду до храму, бо так роблять знайомі» і т. д. Зрештою, у цій ситуації показовим є дослідження українських науковців в Україні в цілому. Зокрема, навіть серед тих, хто визначає себе як «невіруючий», 7 % відвідує релігійні служби в дні релігійних свят, кожен третій вважає за необхідне відправляти релігійну службу на честь народження людини, а кожен п'ятий переконаний в обов'язковості поховальної служби. Загалом же згідно з аргументами доцільності обрядів посвячення в релігію та одруження, які висловили респонденти, формуються вони у багатьох на засадах еклектичності, на основі фрагментації релігійного життя, поєднання традиції і моди, визнання магічності релігійних цінностей. Лише для небагатьох релігійна діяльність є усвідомленою і цінною саме завдяки її внутрішньому змісту [3, с. 129].

У сучасному суспільстві традиційним є поділ усіх віруючих на два типи: масовий і воцерковлений. Для першого характерний поверхневий рівень релігійних переконань, слабкість релігійної віри, пасивна релігійна діяльність, повільне засвоєння релігійних ідей, норм, цінностей, виражена ритуалістичність, конформізм, декларативність. Воцерковлена ж релігійність вирізняється цілісністю, вираженістю, ґрунтовністю релігійних переконань і їх максимальною відповідністю конкретним релігійним віруванням, високою інтенсивністю релігійних почуттів та переживань [2, с. 9]. На Волині досить часто масову релігійну свідомість розглядають з позицій її регіональної специфіки, визначаючи ступінь релігійно-православної присутності через співвідношення кількості православних і не православних християнських конфесій.

Сучасні дослідники наголошують на існуванні у православній спільноті різних груп віруючих із відмінними пріоритетами у розумінні церковного життя. Такий підхід дозволяє виокремити наступні типи сучасної релігійної свідомості: культову («ритуалісти»-миряни і «требовиконавці»-священнослужителі); політичну («православні патріоти» і «християнські демократи»); аскетичну (чернецтво); естетичну (сприйняття Церкви насамперед в параметрах храмового дійства як синтезу мистецтва); ліберальну (орієнтоване на творче перетворення церковної дійсності в руслі «духовної свободи») [5, с. 486]. Зрештою, цей «внутрішньоцерковний плюралізм» призводить до виокремлення різних груп віруючих. Здобутки російських вчених ми можемо певною мірою і екстраполювати на українські терени, зокрема Волинський регіон. Тому, підсумовано, що виокремлені групи віруючих мають різне бачення шляхів до вирішення актуальних проблем сучасного православ'я в Україні. Приміром: як Церква має ставитись сьогодні до сучасного суспільства і як впливати на нього, як ставитись до тих соціокультурних процесів, які відбуваються на Заході і на Сході? Неоднозначність і поліваріативність відповідей на ці питання різними православними конфесіями свідчить про кризу ідентифікаційних процесів сучасного українського православ'я.

Низка проблемних питань виникає під час інтерпретації типологізації форм православної релігійності. Спираючись на результати досліджень українських та зарубіжних вчених та наші власні спостереження, виокремимо певну типологію православних віруючих, які присутні на Волині:

глибоко віруючий; віруючий; віруючий відповідно до родинних цінностей; церковно-віруючий або ритуаліст; віруючий-конформіст; байдужий або ідентиферентний віруючий [3, с. 132–133];

віруючі з пріоритетом на релігійну орієнтацію; віруючі з релігійною орієнтацією, яка не є провідною; віруючі з релігійною орієнтацією, яка підпорядкована нерелігійним мотивам; ті, що вагаються між вірою і невір'ям [5, с. 149–150];

переконаний віруючий; формальний віруючий; віруючий проміжного типу; бездіяльний віруючий [5, с. 149–150];

індивіди із зовнішньою (нерозвинutoю) релігійною орієнтацією; індивіди із внутрішньою (справжньою) релігійною орієнтацією [6, с. 130];

віруючі, як активні члени релігійних общин; віруючі, які дотримуються релігійних обрядів; віруючі, які регулярно відвідують богослужіння; віруючі, які рідко відвідують церкву і дотримуються православних обрядів; віруючі, які не приймають офіційну церкву; ті, які вагаються між вірою і невір'ям [5, с. 149–150].

Окрім того, у наукових дослідженнях здійснюються спроби типологізації форм внутріцерковної православної релігійності. Зокрема, класифікацію воцерковлених віруючих подає М. Митрохін. Вчений поділяє останніх на три категорії – вікову, традиційну, світоглядну. До першої він відносить переважно пенсіонерів та «хранителів» православних традицій. Другу складають вихідці із православних сімей, що зберігали (навіть у радянську добу) і зберігають віру й належний православній традиції спосіб життя. Третю категорію, за М. Митрохіним, складають активні та ініціативні групи людей, духовні пошуки яких сприяли до навернення у православ'я. Останні поділяються на модерністів і фундаменталістів [4, с. 52]. Зрештою, таку класифікацію також можна екстраполювати на реалії сучасного волинського регіону.

Безумовно, вивчаючи форми релігійного самовираження, які об'єднують людей у православні общини, необхідно закцентувати увагу на системі релігійної соціалізації, принципах соціокультурного розвитку, релігійному вихованні і т. д. Процес «оцерковлення» (як залучення віруючого до релігійної громади, засвоєння норм та цінностей поведінки) у православній традиції отожднюється з процесом релігійної соціалізації. З точки зору Православної церкви, процес оцерковлення передбачає залучення людини до церковних віроповчальних знань, досвіду церковно-статутної дисципліни й молитовно-євхаристійного богослужбового життя, духовного керівництва, особистого духовно-морального життя в родині.

За сучасних умов інформатизації суспільства, активного розвитку інформаційних технологій інформація із життя православних конфесій стає доступною. Зовсім не обов'язковим є для людини прояв власної релігійної ідентичності через конкретні практики (насамперед відвідування храму та участь у спільній молитві та інших релігійних практиках), а увімкнувши телевізор можна бути присутнім на богослужінні в режимі телевізійної трансляції. Так, наприклад, щонеділі такі телевізійні та он-лайн трансляції відбуваються на Рівненському державному телебаченні із Свято-Покровського собору м. Рівного. До того ж, із доступних безкодових телевізійних супутникових каналів декілька мають релігійне спрямування. Таким чином, на зміну храмовому приходиться телевізійне або віртуальне сприйняття відправ і богослужінь.

Відтак констатуємо, що сьогодні той шлях, що приводив людину до сповідання православної традиції, уже не спрацьовує. Релігійні традиції не завжди транслуються від батьків до дітей, а навпаки, можуть конструюватися особою в залежності від власних вподобань (політичних, економічних, культурних). Момент вибору при цьому супроводжується релігійною творчістю. Світ здійснив «крок від долі до вибору» (П. Бергер). На думку західних соціологів така переорієнтація характерна для сучасного протестантизму та католицизму. На нашу думку, такі явища властиві і сучасному православ'ю.

Безсумнівно, сучасне суспільство вимагає нових, мобільних форм вияву своєї релігійності. Особливо такі процеси характерні для молодіжного середовища. Вони охоплюють сумніви, пошуки, переходи із однієї конфесії до іншої. Нерідким, сьогодні, на Волині є факти, коли можна зустріти молоду людину, яка відвідує поряд із

православною і інші релігійні конфесії (за нашими спостереженнями, здебільшого протестантські).

Цей вибір багато в чому є можливим завдяки наявному релігійному плюралізму – «простору релігійних пропозицій», «релігійному супермаркету». Відтак релігійна ідентичність почасти для сучасного православного віруючого (особливо молоді) перестає бути стійким традиційним феноменом, а стає, навпаки, змінним конструктом.

Людська природа передбачає постійне оновлення, внутрішні зміни на зовнішні сигнали. Тому, людина, яка отримує шквал релігійної інформації (американські протестантські проповідники, східні гуру, тренінги із самовдосконалення, астрологічні прогнози, групи йоги, проповіді буддійських лам і т. д.), не завжди опиняється у ситуації стійкості власного конфесійного вибору.

Причини цього явища можуть бути самими різними: від відсутності довіри до традиційних інститутів світської і духовної влади, до невпевненості і невизначеності людського існування. Досить часто такі процеси відбуваються як наслідок падіння авторитету духовних лідерів православних конфесій. Таким чином, низка людей не мають чітко вираженої релігійної ідентичності, здебільшого остання стає розмитою і фрагментарною. Тому у кожного виникає свій власний досвід «зустрічі» і «спілкування» з Богом. Відтак найважливіший символ для побудови релігійної ідентичності у свідомості сучасного православного віруючого втрачає нормативний показник. Із цією «втратою» розуміння віруючим релігії, віри, церкви перестає бути унормованим. Причому він стає глибоко індивідуальний. Релігія перетворюється в релігійність, а ядро релігійності – це пошук «власного Бога», який перебуває поза конфесійною різноманітністю і можна стверджувати, що релігійний фактор виходить за межі конфесійного середовища. Тому релігійна віра і релігійна практика стають особистою справою кожної людини, саме поняття «віруючий» стає більш розмитим і невизначеним, створюються об'єктивні умови для розширення поняття релігійної групи та релігійного інституту.

Таким чином, одним із головних трендів розвитку релігійності на Волині (як і в Україні) стає так звана релігійна конверсія, в результаті якої індивід втрачає традиційний конфесійний статус (здебільшого православного віруючого) і набуває нових релігійних і квазірелігійних ідентифікацій. Тому, якщо мешканці Волинського регіону (як до слова й інших регіонів теж) все ж ідентифікують себе з належністю до певної релігійної традиції – у нашому випадку православної, вони не завжди розділяють її віровчення, приймають участь в її обрядах, є активними членами релігійної громади, переймаються її життям. За умов, коли великі групи людей отримують неефективну релігійну соціалізацію, суб'єктивна релігійність схильна бути різноманітною, ніж організована релігійна діяльність.

Окрім того, не можемо обійти і того факту, що в сучасну епоху постмодерну, православні віруючі, для того, щоб зберегти власну ідентичність та відтворити її в нових, якісно інших соціокультурних умовах (відмінних від традиційного суспільства в якому формувалось православ'я), звертаються до так званих витоків релігії. Останнє призводить до розгортання у релігійній системі православ'я такого феномену як релігійний фундаменталізм. Останній, базуючись на православної традиції, виокремлює з неї вибір певних притаманних їй символів. На цій основі створюється насамперед ідеологічний конструкт, який заявляє на права відродженням ядром релігійної традиції. Загальними основами сучасного православного фундаменталізму оголошуються: безкомпромісний антиекumenізм, антикатолицизм, антисектанство, антилібералізм, антиіндивідуалізм, критика «західних цінностей».

Зокрема, на Волині такі тенденції характерні для віруючих Української православної церкви Московського патріархату. Замість конструктивної політики в церковній сфері, патріарх Кирил через прагнення зберегти українські території у лоні РПЦ (до слова волинські території – це один з найчисельніших регіонів наявності

віруючих цієї юрисдикції), перейшов на позиції крайнього фундаменталізму. Причому першоєрарх РПЦ заявляє, що між Європою та цивілізаціями православною і «руською» існують відмінності із-за розбіжності у сприйнятті фундаментальних цінностей. Патріарх наполягає на необхідностях антизахідної ідентифікації для Росії та сусідніх країн (насамперед України та Білорусії). Відтак православна цивілізація і «Русский мир» мають знайти себе у багатополюсному світі у результаті протистоянь західному стилю життя. Причому, православні звільняються від обов'язку прийняття загальноєвропейських цінностей. А таким критерієм прийняття/неприйняття європейських цінностей має стати традиція.

Соціальною базою православного фундаменталізму на Волині, за нашими спостереженнями, є здебільшого жінки старшого покоління, в меншості – інтелігенція (в основному російськомовна). Прихильники радикального фундаменталізму у православ'ї на Волині складають незначну частину віруючих, проте стабільну.

Відтак, наше дослідження розкриває низку нових характеристик православного віруючого Волинського регіону. Зокрема, ми можемо стверджувати, що на початок XXI ст. йде процес формування образу сучасного віруючого з новими типологічними рисами: він «помолодів», став більш освіченим, соціально активний, чужий політичному індивідуалізму, намагається поповнити свої знання, використовуючи досягнення сучасної науки і техніки, використовувати у своїй діяльності найновіші інформаційні засоби. Це дає нам підстави стверджувати, що «новий тип» долає стереотип того, що віруючі у своїй більшості – це соціально-пасивна маса пенсіонерів і домогосподарок, далека від проблем, які хвилюють суспільство.

Проте основним завданням для сучасних православних церков є повернення майна, відкриття різними конфесіями певної кількості храмів, суперечки в «істинності чи не істинності». Зрештою, «перероблення» номінально віруючих на реальних поки відкладається на невизначене майбутнє. Тим часом, протестантські спільноти, які мають традиційно багатий досвід соціального служіння людям у потребі та релігійної соціалізації, на Волині залучають все більшу кількість віруючих із середовища православних. Це, у майбутньому, скоріш за все, зробить Волинь регіоном із домінуванням віруючого-протестанта (не номінального, а реального). Відтак православні конфесії мають осмислити своє ставлення до якісно нового світу та сформуванню осучаснену концепцію поведінки вірянина у радикально зміненому світі.

Список використаних джерел

1. Баев П. А. Религиозное и нерелигиозное сознание российского общества эпохи перемен: проблема типологизации / А. П. Баев // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2010. – № 1. – С. 148–159.
2. Дудар Н. П. Релігійність в українському соціумі: детермінанти і характеристика сучасного стану: автореф. дис... канд. соціол. наук: 09.00.11 – «Релігієзнавство» / Дудар Наталія Павлівна; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2002. – 20 с.
3. Ломака І. Між інтеграцією і модернізацією. Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства. Монографія / І. Ломака – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 196 с.
4. Митрохин Н. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы / Н. Митрохин. – М.: НЛЮ, 2004. 648 с.
5. Кырлежев А. И. Феномен «православной идеологии» // Вопросы религии и религиоведения. Вып. 1: Антология отечественного религиоведения: сборник / сост. И общ. ред. О. Ю. Васильева, Ю. П. Зуева, В. В. Шмидта. – Ч. 4: Кафедра государственно-конфессиональных отношений РАГС. – С. 485–500.
6. Олпорт Г. В. Религиозная ориентация личности и предрассудки / Г. В. Олпорт // Личность в психологии. – СПб.: Ювента, 1998. – С. 188–210.

Iryna Bulyha

THE MODERN ORTHODOX BELIEVER IN THE VOLHYNIA REGION: THE ATTEMPT OF RELIGIOUS ANALYSIS

The article analyzes the typology of forms of Orthodox religion, the emergence of a qualitatively new phenomenon of religious life Volhynia – believers «new type», «new Orthodox».

Key words: *new believer, a traditional believer, Orthodox tradition, transformation.*